

EUROPOJE IŠLEISTI LIETUVIŠKI IR LITUANISTINIAI LEIDINIAI JAV LIETUVIŲ SPAUDOJE (iki 1904 m.)

Remigijus Misiūnas | Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir leidybos tyrimų katedra
Universiteto g. 3, LT-0513 Vilnius, Lietuva
El. paštas remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama informavimo apie naujus leidinius situacija JAV lietuvių spaudoje lietuviškos spaudos draudimo metais iki 1904 m., pagrindinį dėmesį skiriant pranešimams apie naujus Europos lietuvių spaudinius bei kitakalbę lituanistinę literatūrą. Tyrimas buvo atliktas remiantis tokių leidinių sąrašu, sudarytu peržiūrėjus to meto lietuvišką periodinę spaudą. Jo pagrindu rekonstruojama informavimo apie naujus leidinius lietuvių literatūros augimo metu kylant tautiniam judėjimui sistema JAV lietuvių spaudoje, dėmesys Europos lietuvių spaudai ir kitakalbei lituanistinei literatūrai, informacijos pateikimo specifika, pristatytų leidinių repertuaras, kur dominavo pasaulietinė literatūra.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *JAV lietuvių periodika, informavimo apie naujus leidinius sistema, Europos lietuvių leidyba, kitakalbė lituanistinė literatūra, lietuvių leidybinis repertuaras spaudos draudimo metais.*

Vertinant XIX a. pabaigos tautinio judėjimo situaciją vargu ar galima ginčytis su JAV lietuvių laikraščio „Vienybė lietuvninkų“ 1894 m. teiginiu, jog šis daugiausia pasireiškė literatūroje¹, kuri spaudos draudimo sąlygomis leista ir Rytų Prūsijoje, ir lietuvių telkiniuose JAV, o platinta ir Lietuvoje, ir Rytų Prūsijoje, ir JAV. Tuo metu kiekybinio ir kokybinio lietuviškos spaudos augimo sąlygomis palengva susiformavo ir informacijos apie naujus leidinius sistema, turėjusi padėti po pasaulį išsibarsčiusiems lietuviams orientuotis leidybinių naujienų srityje. Ji apėmė Rytų Prūsijos ir JAV lietuvišką spaudą bei informavo ir apie laikraščio leidimo vietoje, ir apie kitose šalyse pasirodžiusias knygas bei periodinius leidinius, taip kurdama visos lietuviškos spaudos atspindį.

Deja, ši sistema lieka mažai žinoma ir netyrinėta. To neįmanoma atlikti vienu tyrimu, tad šio straipsnio tikslas – išanalizuoti informavimo apie naujus

leidinius situaciją JAV lietuvių spaudoje iki 1904 m., pagrindinį dėmesį skiriant informacijai apie Europoje pasirodžiusius lietuviškus bei lituanistinius leidinius. Išsiskirti tokie uždaviniai: išsiaiškinti, kaip informuota apie naujus leidinius JAV lietuvių spaudoje, ir išanalizuoti Europoje pasirodžiusių lietuviškų ir lituanistinių leidinių, apie kuriuos buvo informuojama, repertuarą. Tyrimo pagrindu tapo Europoje išleistų lietuviškų bei lituanistinių leidinių, kurie buvo platinami JAV lietuvių telkiniuose ir apie kuriuos buvo skelbta vietos lietuvių spaudoje, sąrašas. Jis buvo parengtas *de visu* peržiūrėjus Lietuvos bibliotekose (Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo, Vilniaus universiteto, Kauno technologijos universiteto) ir mokslo institutuose (Lietuvos istorijos, Lietuvių literatūros ir tautosakos) saugomus iki 1904 m. JAV ir Rytų Prūsijoje leistus lietuviškus laikraščius. Iš jo buvo išskirtas JAV spaudoje paminėtų Europoje išleistų 322 lietuviškų ir lituanistinių leidinių sąrašas, sudarytas remiantis peržiūrėtais 43 vienuolikos 1886–1904 m. JAV leistų laikraščių įvairaus dydžio komplektais.

INFORMAVIMO APIE NAUJUS LEIDINIUS SITUACIJA JAV LIETUVIŲ SPAUDOJE IKI 1904 M. Minėta „Vienybė lietuvninkų“ 1894 m. rašė, jog, skirtingai nuo kitataučių, kuriems naujos knygos buvo įprastas dalykas, lietuviai, kurių literatūra *tikt sprogti pradedą*, kiekvieną naujieną turėjo priimti *su prigulinczia svarą ir atyda*, o laikraščiai, kaip atstovavę tautiniam ir literatūriniam judėjimui, – vertinti jas, skirdami ypatingą tam dalį, vadinamą „kritika“². Kitą kart laikraštis ragino atidžiai sekti augančią literatūrą, kad iš pat pradžių būtų galima užkirsti kelią *usnims*, nurodyti, iš kur *plaukia mūsų tyras ir skanus gėrymas, o iš kur sudrumsti ir nesveiki skystimai, lyginai kaip ir pažymėti abelnas dėmes, pagal kurias jau išz pirmo matymo galėtume atskirti vieną kategoriją nu kitos*³.

Kitaip tariant, „Vienybė lietuvninkų“ reagavo į tuometinę situaciją, susijusią su informacija apie naujas knygas JAV lietuvių spaudoje, kur dėmesys joms didėjo augant pačiai lietuviškai spaudai JAV, ir įvardijo, koks jis turi būti. Pirmas iš tyrinėtų laikraščių jį parodė „Lietuviškasis balsas“, 1886–1887 m. turėjęs epizodišką rubriką „Lietuviszkos kningos“, nuo 1890 m. prisidėjo „Vienybė lietuvninkų“, vėliau – „Apšvieta“, „Valtis“, „Lietuva“, „Tėvynė“, „Garsas Amerikos lietuvių“, „Kardas“, „Viltis“, „Darbininkų viltis“ ir „Ateitis“. Daugiausia tokių rubrikų rasta „Vienybėje lietuvninkų“ ir „Lietuvoje“ – tvariausiuose leidybiniu požiūriu to meto laikraščiuose.

Minėtos knygos ir laikraščiai, leisti JAV ir Europoje, taip pat įvairiose šalyse pasirodžiusios lituanistinės publikacijos (kartais informacija apie pastarąsias

1 Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvninkų*. 1894, gegužės 17.

1894, gegužės 17.

2 Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvninkų*.

3 Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvninkų*.

1894, birželio 13.

teikta specialiose rubrikose, pvz., „Vienybės lietuvininkų“ rubrikoje „Nauji raštai apie lietuvius svetimose kalbose“); būta ir spaudos apžvalgų (pvz., 1897 m. „Tėvynės“ rubrika „Svarbesni raštai talpinti mūsų laikraščiuose“). Daugeliu atvejų apie naujus leidinius informuota pateikiant trumpą jų bibliografinį aprašą, įvairios apimties anotacijas ir lakonišką, vieno ar dviejų sakinių komentarą. Kartais pasitaikydavo, kad naujų knygų aptarimas sietas ir su vienos ar kitos literatūrinės ar leidybinės situacijos apžvalga⁴. Išimtis būtų „Vienybė lietuvininkų“, kur XIX a. 10 dešimtmečio pirmojoje pusėje vienu metu skelbti recenzijos žanro reikalavimams artimi tekstai. Matyt, tai buvo 1890–1892 m. laikraštį redagavusio rašytojo Juozo Andziulaičio-Kalnėno nuopelnas. Jis pats rašė recenzijas ir, greičiausiai, pritraukė bendradarbiauti Joną Basanavičių bei kitus Europos lietuvius. Tokia situacija atsiliepė rubrikų pavadinimams – ko gero, suprantant, kad teikta informacija neatitiko nuo kitataučių spaudos nusižiūrėtų nei „Kritikos“, nei „Kritikos ir bibliografijos“, nei apžvalgų („peržvalgų“) reikalavimo, galop apsistota prie neutralaus „Naujų knygų“ arba „Naujų raštų“ varianto. Tiesa, reikia pastebėti, kad retais atvejais knygos būdavo pristatomos ir nenurodant rubrikos.

Kai kurios naujos knygos minėtos redakcijų iniciatyva, ypač laikraščių, kurių leidėjai prekiaavo ir knygomis, dalis – atsiuntus jas leidėjams iš Rytų Prūsijos informacijos tikslais (tai atsispindėjo viename laikraščio „Viltis“ rubrikos variante – „Naujos knygos, prisiųstos į „Vilties“ redakciją“). Kai kurie laikraščiai (bent jau „Tėvynė“) ragino leidėjus siūsti jiems knygas paminėjimui⁵. Matyt, šie kai kada su knygomis siuntė ir tekstus apie jas, kitąsyk net be knygos. Nežinia, kaip tokiu atveju elgdavosi kitos redakcijos, tačiau „Vienybė lietuvininkų“, įsidėjusi informaciją apie redakcijai nematytą knygą, pastebėjo, kad neprisiima atsakomybės už jos tikslumą⁶.

MINĖTŲ LEIDINIŲ REPERTUARAS. *Knygos lietuvių kalba*. Kaip matome, 322 Europos lietuvių ir lituanistiniai leidiniai JAV lietuvių spaudoje sulaukė 529 paminėjimų. Daugiausia tarp jų buvo *grožinės literatūros ir kalbotyrinių* knygų, kur nemažą dalį sudarė lietuvių literatūra – paminėtos 33 Europoje leistos knygos. Daugiausia tai buvo nedidelės apimties spaudiniai, retai siekę ar viršiję 100 psl. ribą ir apėmę apsakymą, rečiau – apysaką ar pjesę. Tarp jų autorių buvo ir jau klasiku tapęs Motiejus Valančius⁷, o tarp tuo metu kūrusių autorių matome ir tapusius lietuvių literatūros klasikais, ir dabar primirštus, ir tuos, kuriems literatūra liko gyvenimo epizodu, o jie patys išgarsėjo kitose sferose, ir tuos, kurių vardai nieko nebesako. Pavyzdžiui, tarp pirmųjų yra Žemaitė (paminėtos aštuonios knygos), Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (penkios), Lazdynų Pelėda (keturios), Vincas Kudirka; tarp antrųjų – Konstantinas Jasiukaitis, Antanas Krikščiukaitis-Aišbė, Anastazas Pakalniškis, tarp trečiųjų – Jeronimas Ralys, Stasys Matulaitis, tarp ketvirtųjų – Karolis Jakštas, Juozas Jarašius, Vladas Mongirdas.

Toks autorių skirstymas sutampa ir su tuometiniais jų kūrybos vertinimais. Sakysim, V. Kudirkos apysaka „Viršinininkai“ sutikta kaip svarbi ne tik lietuvių literatūrai, bet ir kaip pirmas jos kūrinys, vertas užimti *atsakanczia vietą* <...> *ir kitose raszliavose*⁸. G. Petkevičaitės-Bitės pjesė „Velnius sąštuose“ pavadinta viena geresnių lietuviškų pjesių⁹. Kaip meniškos, vertos skaitymo minėtos Lazdynų Pelėdos knygos, kur, girdi, viskas būdavo *apraszyta gražiai, užimancziai*; <...> *be nuobodumo kiekvienas gali perskaityti*¹⁰. Žemaitės knygos irgi minėtos kaip gerai parašytos ir pirkę jas *nesigailės poros išleistų centų*¹¹. Jos knygos sulaukė ir leidybinio pobūdžio pastabų, pavyzdžiui, apie knygą „Atminimai“ teigta, kad pasitaikė *per sziurksztūs iszsitaramai, kurių geriaus butų vengti rasztuose, paskirtuose žmonėms*¹², apie pjesę „Valsčiaus sūdas“ – kad buvo *daug maskoliszkų žodžių ir tarinių*¹³, o informuojant apie knygą „Paveikslai“ apgailestauta, kad leidėjai *nepasirūpino Žemaites rasztus iszleisti viename formate, kad žmonės, nusipirke, galėtų į krūvą apdirbti*¹⁴.

Pristatant kitų autorių knygas, kurių literatūrinė vertė atrodė menka, ieškota priežasčių, dėl kurių jas būtų verta įsigyti. Neretai tokia priežastimi tapdavo patriotinės nuotaikos (dėl jų skatinta pirkti K. Jakšto knygą „Vaidila“¹⁵) ar kokios aktualijos. Pavyzdžiui, J. Jarašiaus apsakymas „Senio kareivio pasakojimas“ minėtas kaip vertas skaityti, nes parodė *visą karės baisybę*¹⁶, J. Ralio apsakymas „Rykštės“ – kaip teisingai atspindėjęs Lietuvos kaimo gyvenimą¹⁷; A. Pakalniškio

4 Pavyzdžiui, knygos „Grazūs pamokinimai“ (1894) aptarimas tapo pretekstu paminėti literatūros vaikams stoką ir jos svarbą (žr.: Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuwninkų*. 1894, birželio 6); porą kartų M. Jankaus išleistų knygų apžvalgoms buvo pagrindu toli gražu nelabai teigiamam leidybinės veiklos vertinimui (žr.: Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuwninkų*. 1894, birželio 13 ir Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuwninkų*. 1894, birželio 20).

5 Biblijografija. *Tėvynė*. 1897, nr. 3, p. 30.

6 Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, balandžio 22.

7 Minėti jo „Palangos Juzės“ leidimai, pastebint, kad, pavyzdžiui, 1902 m. leidimas buvo pataisytas, rašyba pritaikyta prie tuometinės (žr.: Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, balandžio 4), o vertę liudijo ir tai, kad knyga (pirmas toks atvejis pasaulietinėje lietuvių literatūroje) buvo išleista ketvirtą kartą; pranešant apie naują „Vaikų knygelės“ leidimą

apgailestauta, kad leidėjas neįdėjo *daug pasakų* (žr.: Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, liepos 8).

8 Naujos knygos. *Lietuva*. 1897, vasario 6.

9 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, birželio 2.

10 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, kovo 28.

11 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, sausio 8. Beje, knyga „Prie dvaro“ minėta kaip silpnesnė už kitas, bet vis vien verta perskaityti (žr.: Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, liepos 23).

12 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1902, nr. 23.

13 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1900, nr. 45.

14 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, balandžio 4.

15 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 16.

16 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1902, nr. 46.

17 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, gruodžio 5.

Laikraštis / metai	Rubrikos	Numerių skaičius, kuriame buvo	Minėtų leidinių skaičius	Tarp jų išleisti Europoje	Rubrikų autoriai
<i>Lietuvizkasis balsas</i>					
1886	„Lietuvizkos kningos“	1	3	3	Žiūrovas
1887	„Lietuvizkos kningos“	1	1	1	J. Andziulaitis-Kalnėnas
Iš viso		2	4	4	
<i>Apszvieta</i>					
1892	„Kritika ir bibliografija“	7	21	19	
1893	„Kritika ir bibliografija“	4	13	12	
Iš viso		11	34	31	
<i>Valtis</i>					
1894	„Kritika ir bibliografija“	1	1	–	
<i>Garsas Amerikos lietuvių</i>					
1895	„Redakcinė skiltis“, „Naujos knygos“	2	3	3	
1896	„Naujos knygos“	1	1		
1897	„Naujos knygos“	2	6	3	Branaitis
Iš viso		5	10	6	
<i>Kardas</i>					
1896	„Bibliografija“	1	1		
1897	„Naujos knygos“	1	2	1	
Iš viso		2	3	1	
<i>Ateitis</i>					
1900	„Bibliografija“	2	3	–	
<i>Viltis</i>					
1899	„Nauji raštai“	9	17	6	
<i>Darbininkų viltis</i>					
1904	„Naujos knygos, prištos į „Vilties“ redakciją“, „Nauji raštai, atsiųsti į „Darbininkų vilties“ redakciją“	8	37	33	

Laikraštis / metai	Rubrikos	Numerių skaičius, kuriame buvo	Minėtų leidinių skaičius	Tarp jų išleisti Europoje	Rubrikų autoriai
<i>Tėvynė</i>					
1897	„Biblijografija“, „Svarbesni raštai, talpinti mūsų laikraščiuose“	9	34	6	
1898	„Iš bibliografijos“, „Naujos knygos“, „Isz raszliavos“	9	27	16	
1899	„Iš bibliografijos“, „Nauji raštai“, „Isz raszliavos“	7	38	12	
1900	„Isz raszliavos“	3	9	–	
1901	„Naujos knygos“, „Iš raszliavos“, „Raszty perszvalga“	4	16	5	
1902	„Nauji rasztai“, „Naujos knygos“	2	7	3	
Iš viso		34	131	42	
<i>Lietuva</i>					
1895	„Nauja knyga“	1	1	1	
1896	„Nauja knyga“	1	1	–	
1897	„Naujos knygos“, „Nauji raštai“, „Lietuviškos knygos“	17	28	15	
1898	„Naujos knygos“, „Nauji raštai“, „Nauji lietuviški išleidimai“, „Lietuviški išleidimai“	6	27	15	
1898	„Nauji raštai“, „Naujos knygos“	12	23	5	
1900	„Naujos knygos“	10	19	6	
1901	„Naujos knygos“, „Nauji raštai“	14	40	15	
1902	„Nauji raštai“	23	59	33	
1903	„Nauji raštai“	23	53	28	
1904	„Nauji raštai“	27	60	33	
Iš viso		134	311	151	

Laikraštis / metai	Rubrikos	Numerių skaičius, kuriame buvo	Minėtų leidinių skaičius	Tarp jų išleisti Europoje	Rubrikų autoriai
<i>Vienybė lietuvininkų</i>					
1890	„Rasliaviszka apszvalga“	1	1	1	J. Andziulaitis-Kalnėnas (J. A.)
1891	„Pasargos apie knygas“, „Kritika“, „Kritika ir bibliografija“, „Bibliografija“	10	18	15	J. Basanavičius, Jonas Mečys-Kėkštas, Puskepalis, Bomba
1892	„Kritika ir bibliografija“, „Rasliaviszka perszvalga“	5	7	7	J. Basanavičius, J. Šliūpas, A. Milukas
1893	„Kritika ir bibliografija“	3	6	6	
1894	„Rašliaviška paržvalga“, „Literatiszka peržvalga“	5	8	8	J. Žebrius
1895	„Bibliografija“, „Peržvaga“	2	2	2	Varlė
1896	„Peržvalga“	2	2	1	
1897	„Naujos knygos“	20	31	7	P. Mikolainis, J. Šliūpas
1898	„Naujos knygos“	29	26	14	J. Šliūpas
1899	„Naujos knygos“, „Naujas laikraštis“	10	35	17	
1900	„Naujos knygos“	19	53	26	J. Šliūpas
1901	„Naujos knygos“	16	52	26	
1902	„Naujos knygos“	13	45	21	
1903	„Naujos knygos“	14	53	26	
1904	„Naujos knygos“, „Nauji rastai apie lietuvių svetimose kalbose“	20	95	72	K. K.
Iš viso		169	434	249	
Bendra suma		377	985	529	

SUDARYTA REMIANTIS *de visu* peržiūrėtais JAV lietuvių laikraščių komplektais

„Obrusiteliai“ – dėl caro valdininkų vaizdavimo¹⁸. Apie XX a. pradžią dažnai tokiu stimulu matytas socialinių realijų ir darbininkų judėjimo vaizdavimas (tuo remiantis kelta S. Matulaičio apysakos „Parmazonas, arba Dievo rūstybės baisumas“¹⁹; V. Mongirdo dramos „Kovoje už laisvę“²⁰ vertė). Pastebėtina, kad kai kada socialinis aktualumas buvo pabrėžiamas kaip papildomas plusas prie kūrinio meninės vertės, pavyzdžiui, G. Petkevičaitės-Bitės apsakymas „Tėvas ir sūnus“ minėtas ir kaip geras, ir kaip parašytas *patriotinėje dvasioje*²¹.

Iš blogai vertintų knygų norisi išskirti A. Pakalniškio apysaką „Kandidatas į kunigus“, kritikuotą dėl pagrindinio personažo, kuris, norėdamas prasimušti į žmones, patenka į JAV ir tampa aršiu bedieviu socialistu-anarchistu – autoriui priekaištauta, kad perlenkė lazda ir neteisingai vaizdavo JAV lietuvių gyvenimą²². Buvo ir visai prastai vertintų knygų, sakysim, M. Jankaus išleista Dobilo „Istorija apie amžiną žydą“ sutikta kaip pavyzdys to, kaip leidėjai išnaudojo žmonių lengvatikystę, leisdami *visokius niekus*²³. Dar dvi jo išleistos knygos – „Juodasis kapitonas“ ir „Kaino apieros“ – įvertintos kaip *knygelpalaidės*, kurios *tik teršia rašliavą*²⁴.

Trumpų komentarų sraute išsiskiria pora atvejų, kai matome platų knygos turinio perpasakojimą ir mėginimus įvertinti jos meniškumą ar svarbą, taip artėjant prie recenzijos žanro reikalavimų. Sakysime, „Vienybė lietuvininkų“, įsidėjusi plačią G. Petkevičaitės-Bitės pjesės „Nebe pirmas“ anotaciją, apeliavo į jausmus, girdi, buvo neįmanoma nesigraudinti perskaičius *tą ploną, bet plataus turinio knygutę*, pasakojančią apie jaunuolių, stojusių prieš tėvų valią tapti kunigais, tragediją, ir JAV lietuviai raginti aukoti besimokančiam ir sunkiai besiverčiančiam Lietuvos jaunimui²⁵. Kitu atveju, pristatant A. Krikščiukaičio-Aišbės rinkinį „Kas teisybė, tai ne melas“, vėlgi plačiai atpasakojus turinį, buvo ir vienas kitas pastebėjimas – sakysim, kad autorius mokėjo *ne tik žmogų sugraudinti, nulinksminti, bet kartkartėmis pataiko įskverbti gana gilias mislis ir pamokinimus į savo pasakojimą*, gerai pažino ir parodė žmonių gyvenimą, o baigiama padėka *Dievui, jog suteikė mumis tokį rasztinįką*, bei raginimu perskaityti knygą, kad galėtume suprasti *stengimus ir mislis autoriaus ir pagal jas elgtis savo gyvenime*²⁶.

18 Lietuviszki iszleidimai. *Lietuva*. 1898, lapkričio 25.

19 Nauji lietuviszki rasztai. *Lietuva*. 1898, kovo 20.

20 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 47.

21 Naujos knygos. *Lietuva*. 1901, vasario 1.

22 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901,

nr. 6.

23 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 18.

24 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 51.

25 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 20.

26 Raszliaviszka perszvalga. *Vienybė lietuvininkų*.

Spauda minėjo ir šešias poetų knygas. V. Kudirkos „Laisvos valandos“ ir Maironio „Pavasario balsai“ sutikti palankiai. Sakysim, apie „Pavasario balsus“ teigta, kad vertėjo *kiekvienam perskaityti, o atras joje gražių ir linksnų dainelių*²⁷. Apie Aleksandro Burbos poemą „Senkaus Jurgis“ (1889) tvirtinta, kad neatitiko žanro reikalavimų, bet viską atpirko tėvynės meilė, vaizdai, tad, nepaisant korektūros klaidų, raginta *idant kožnas lietuvis skaitytu tą kningutę*²⁸. Kitoms trimis knygoms pasisėkė mažiau. Pavyzdžiui, apie Kosto Stikliaus kūrinį „Davatku gadzinkos ir šėip linksmos dainos“ (1903) „Lietuva“ bent jau manė, kad verta skaityti, nes atliko savo pareigą linksminti skaitytoją²⁹, tačiau „Vienybė lietuvininkų“ buvo griežta: *Gaila tik tų kasztų, ant jos išleidimo išdėtų, už ką būtų buvę galima įsileisti reikalingą ir naudingą knygutę*³⁰. Informuojant apie knygą „Girtuoklių gadzinkos ir kitos apie girtuoklystę dainos“ (1904, 2 laidos) vienu atveju rasta bent jau tiek gero, kad verčiau ją skaityti nei gerti³¹, o kitu atveju net to nematyta ir neturėta ko pasakyti apie etinę pusę, kur „Tėvs – teip su pančiu, duktę tvojo, kad net sienas apdairiojo, košė rasa-moku...“³² Juozo Šnapščio-Margalio rinkinys „Volungė“ (1900) suvis minėtas kaip prastas³³.

Pristatyti ir devyni eilių ar eilių ir prozos rinkiniai. Anksčiausiai iš eilių rinkinių paminėtos „Birutės dainos“ (1886), tiesa, apgailėstaujant, kad tai faktiškai buvo literatūrinės vertės neturėjusių *Miškio išleistų dainų*, kuriomis dar prekiauta, perleidimas, kai buvo neišleista daug vertingų rankraščių³⁴. Kaip pinigų eikvojimo pavyzdys minėtas ir Prano Milašausko sudarytas rinkinys „Dainelės“ (1900) dėl prastos kalbos³⁵. Beje, klaidos, rašyba buvo bene dažniausiai minėta ypatybė informuojant apie tokius leidinius. Pavyzdžiui, Antano Juškos „Parinktos lietuviškos dainos“ (1901) prastai vertintos dėl tuo metu jau nebevertotos rašybos³⁶.

Geriausio vertinimo sulaukė Povilo Višinskio sudarytas poezijos ir prozos rinkinys „Pasiskaityk, skriaudžiamas lietuvi!“ (1904) – ne tik kaip naudingas todėl, kad aiškino *maskolių šunybes*, bet ir kaip *geras pasiskaitymui*³⁷. Istorinių pasakojimų, eilėraščių ir tautosakos rinkinys „Bendraitė“ (1902) akcentuotas dėl paskirties kelti Prūsijos lietuvių patriotizmą³⁸. Prasčiausiai vertintas Antano Macijausko sudarytas eilėraščių, apsakymų ir straipsnių rinkinėlis „Jauniakiečių dienos“ (1904), girdi, jį buvo galima iš bėdos siūlyti vaikams³⁹.

Paminėta ir 16 verstinių knygų. Daugiausia tarp jų buvo išleistų Petro Vileišio – šešios, iš jų atidesnio dėmesio sulaukė jo pagal J. Kraševskį parašyta knyga „Pamokslai apie triusą arba procę“ (1887; pastebėta, jog tai – pirmas lietuvių literatūroje populiarus ekonominių klausimų pateikimas⁴⁰) ir antikinės literatūros vertimai. Sakysim, apie „Epiktėto aforizmus su pridėjimu keleto skyrių iš jo „Pruntavimų“ teigta, jog knyga *verta perskaitymo*⁴¹. Pristatant Sofo-

klio „Antigonę“ pastebėta, kad pirmąsyk leidžiant antikinės literatūros kūrinį derėjo paaiškinti jo specifiką ir apskritai pradėti klasikos leidybą nuo skaitytojui suprantamų knygų, kaip Henriko Ibseno, Levo Tolstojaus, Henriko Senkevičiaus ir kitų, *kurių rasztai nėra dar pasavinti mūsų literatūrai*⁴²; sykiu trumpai pristatyta P. Vileišio veikla ir nurodyta, jog tai buvo pirmoji jo knyga, kurios kalbai ir rasybai nieko užmesti negalima⁴³.

Minėtos ir penkios S. Matulaičio verstos knygos, daugeliu atvejų akcentuojant jų aktualumą, pavyzdžiui, apie Raffaello Giovagnoli apysaką „Spartakas“ teigta, jog ši buvo svarbi, kai *vargdienių luomą toki pat tiranijos jungą velka ir kada dėl jo numetimo yra pradėta prieš nevidonus kova*⁴⁴. Nemažo dėmesio sulaukė iš lenkų kalbos versta knyga „Pavogti arkliai ir Mendelis Didgalvis“ (1896) dėl lietuvių ir žydų santykių kolizijų vaizdavimo, netgi pageidauta daugiau tokių⁴⁵. Tiesa, pastebėta, kad neblogam vertimui kenkė korektūros klaidų gausa, nurodant, jog tuo metu tai buvo įprastas dalykas Tilžėje spausdintose knygose⁴⁶.

Informuota ir apie dvi V. Kudirkos verstas knygas: „Pasakos“ pagal Ivaną Krylovą sutiktos nelabai entuziastingai (nors pripažinta, kad *doriszka tendencija pasakaicziu yra graži*⁴⁷), o Adomo Mickevičiaus „Vėlinių“ (1900) vertimas girtas, tik priekaištauta, kad nepateiktas prancūziškų žodžių vertimas⁴⁸.

Iš kitų vertimų bene karščiausių atsiliepimų sulaukė vengrų rašytojo M. Jokai apysaka „Pajudinkime, vyrai, žemė!“ (1892) – girta ir kalba, džiūgauta, kad

1892, birželio 29. Redakcija, kad *musų broliai kibtuši (imtuši) už skaitymo tos knygelės, žadėjo skelbti ištraukas iš jos.*

27 Nauja dainų knižgele: „Pavasario Balsai“. *Lietuva*. 1897, gruodžio 31.

28 J. A. Raszliaviszka apszvalga. *Vienybė lietuvninkų*. 1890, kovo 19.

29 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, kovo 17.

30 Naujos knygos. *Vienybė lietuvninkų*. 1903, nr. 18.

31 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, kovo 17.

32 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvninkų*. 1904, nr. 15.

33 Naujos knygos. *Vienybė lietuvninkų*. 1901, nr. 5.

34 Lietuwiszkos kningos. *Lietuwiszkas balsas*. 1887, nr. 1.

35 Naujos knygos. *Vienybė lietuvninkų*. 1900, nr. 49.

36 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, lapkričio 18.

37 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, lapkričio 25.

38 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, rugsėjo 26.

39 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvninkų*. 1904, nr. 51.

40 J. M. Kritika. *Vienybė lietuvninkų*. 1891, rugsėjo 30.

41 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvninkų*. 1900, nr. 21.

42 Naujos knygos. *Vienybė lietuvninkų*. 1903, nr. 18.

43 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, gegužės 1.

44 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvninkų*. 1904, nr. 36.

45 Branaitis. Naujos knygos. *Garsas Amerikos lietuvių*. 1897, kovo 6.

46 Branaitis. Naujos knygos. *Garsas Amerikos lietuvių*. 1897, kovo 6.

47 Naujos knigos. *Lietuva*. 1899, gruodžio 1.

48 Naujos knygos. *Vienybė lietuvninkų*. 1900, nr. 40.

*tai tikras perlas mūsų raszliavoje! <...> tai judinys, kurs stumia mus prie padoriausio darbo – darbo ant tėvyniszkos dirvos, ir kreiptasi į skaitytoją, ar nemato, jog tai veidrodīs, kuriame atsimusza tavo vargai, siekiai, stengimai*⁴⁹.

Ir verstinių knygų atveju ieškota kokių papildomų pliusų. Sakysim, apie Elizos Ožeškovskos apysakos perdirbinį „Šunadvokatis“ (1901), kur rasta daug spaudos klaidų, pastebėta, jog ją privalėjo perskaityti Lietuvos gyventojai, kad *pažintų tuos vilkus, ardanczius ramybę*⁵⁰. Apie flamandų pasaką „Grabnyčių žvakė“ (1901) teigta, kad buvo gerai parašyta ir tiko *pasiskaitymui Lietuvos žmonėms*⁵¹. Būta atveju, kai vertinimui įtakos turėdavo redakcijų pažiūros, pavyzdžiui, „Vienybė lietuvninkų“ ir „Lietuva“ teigiamai minėjo A. Janulaičio iš lenkų kalbos verstą dramą „Kas nuveiks?“ apie darbininkų streiką (1902), tik vertėją peikė dėl nesuprantamų provincializmų vartojimo⁵². Užtat katalikiška „Žvaigždė“ atsiliepė prastai, girdi, pjesės tikslas buvo *suerzinti prastus žmones prieš ponus, prigundyti prie „kovos“, turbūt prie revoliucijos, nes autorius nepasako, kokią kovą jis turi mislyje; bet vardan kokių idealų tas erzinimas ir tas gundymas yra daromas – to tai ir pats Saliamonas neįstengs permaintyti*, prastai vertino ir vertėjo darbą⁵³.

Nemažai vertimų vertinta neigiamai, nors kitąsyk ir mėginta rasti teigiamą grūdą, pavyzdžiui, išpeikus Kamilio Flamariono apysakos „Stella“ (1899) vertimą vis dėlto pripažinta, kad skaitytojas *skriaudos neturės*⁵⁴. Tačiau ne viena knyga liko griežtai pasmerkta, kaip M. Jankaus išleista Ričardo Hartvigo apysaka „Irokėzų nuodai“ (1903), girdi, *neatsižymi nė savo turiniu, nė apdirbimu kalbos*⁵⁵. Kitąsyk, regis, net neišmanyta, kaip ir išreikšti neigiamą nuomonę, sakysim, atsiskyta spręsti, kokią *naudą gali atnešti skaitymas* M. Mikučio verstos knygos „Karžygiszki darbai Baltosios marczios“ (1900)⁵⁶, arba laikraščiai, kad ir sutardami dėl knygos blogumo, vis dėlto ją suvokdavo skirtingai. Pavyzdžiui, „Lietuva“ kaip didžiausią Žano Batisto Šveicerio komedijos „Vienas iš mūsų tur apsivesti!“ (1902) blogybę minėjo prastą rašybą, girdi, jei ne tai, knyga dar būtų buvusi nebloga⁵⁷, o „Vienybė lietuvninkų“ piktinosi jos pasirodymu tokiu metu, kai lietuvių literatūroje viešpatavo *abelnas skurdas*⁵⁸.

Dauguma iš 11 kalbotyrinių knygų minėta nurodant tik pavadinimus ir pristatant turinį, kaip, pavyzdžiui, Kristupo Jurkšaičio „Triumpos wokiečių gramatikos“; arba dar pridėdant sakinio komentarą, pavyzdžiui, kad „Naujo Elementoriaus. Vaikams dovanelė“ vertę rodė tai, jog buvo išleistas antrą kartą⁵⁹. Tiesa, daugiau reikia neigiama nuomonė, sakysim, „Naujas lamentorius su abrozeleis“ kritikuotas kaip senoviškas ir kad elementoriaus poreikis liko *nepatenkintas*⁶⁰. Apie Povilo Januševičiaus „Naują lietuvišką kalbamokslį“ teigta, kad autorius be reikalo piršo savo rašybą⁶¹, o A. Baranausko „Kalbamokslis lietuviškos kalbos“ (1899, 84 p.) vertintas labai griežtai: girdi, tokio *netikusio*

kalbamokslio, turbūt, nėra jokia kalba neturėjo ir autorius nežinojo nėra lietuviškos kalbos, nėra gramatikos, nėra ortografijos⁶².

Regis, autoriaus pasaulėžiūra labiau rūpėjo „Valties“ redakcijai minint Jono Šliūpo knygą „Pradinis mokslas angliszhos kalbos“ – nepamiršta nurodyti, kad jis bedievis ir pasinaudojo knyga propagandai, girdi, vienoje vietoje teigė, jog žmogaus siela taip pat mirtinga, kaip ir kūnas, ir buvo daugiau panašių pastabų, liudijusių, kad J. Šliūpas lygino save su gyvuliais, taip norėdamas įkvėpti ir visiems lietuviams, kad taip darytų⁶³.

Kelios knygos buvo pristatytos gana išsamiai. Tarp jų ir J. Basanavičiaus „Prie istorijos musn rašybos“ (1899) – nurodyta, kad jo pirštos naujos rašybos priėmimas turėjo priklausyti nuo inteligentijos *laipsnio apšvietimo ir proto*, sykiu pastebėta, kad ji tikrai negreit pateks į JAV lietuvių spaudą, nes ši buvo skirta *dėl prastų žmonelių, kurie ir apie dabar vartojamą raszybę sako, kad ji esanti „tik Szliupo iszmislyta“*⁶⁴. A. Janulaičio apgailėstavimas knygoje „Kur lietuvių senovėje gyventa?“ (1903), kad lietuvių literatūra stokojo kritikos, tapo pretekstu „Vienybei lietuvininkų“ užsipulti jį, girdi, pamiršo, jog norint būti kritiku reikėjo gerai išmanyti kritikuojamą dalyką, ir tam buvo pateiktas ne vienas įrodymas. Galop recenzija buvo baigta išvada, kad *abelnai ta brošiuraitė patilps skyriun „šundliteratur“ lietuviškos literatūros ir todėl galima tik patvirtinti, jog savo prisidėjimu prie jos tik pabiaurino*⁶⁵. Plačiai aptartas ir Mykolo Miežinio „Lietuviszkai-Latviszkai-Lenkiszkai-rusiszkas žodynas“ (1894), bet pavadintas beverčiu, nes buvo parašytas keliolika metų iki išleidimo ir, stokojęs tuo metu vartotų žodžių, buvo pravartus bene tik lietuviškai norėjusiems išmokti bajorams; kritikuota leidinio poligrafinė kultūra ir aukšta – dviejų rublių – kaina⁶⁶.

49 Kritika ir bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1893, sausio 11.

50 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, kovo 28.

51 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 15.

52 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, kovo 27.

53 Nauji rasztai. *Žvaigždė*. 1903, vasario 5.

54 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, rugsėjo 13.

55 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 13.

56 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 52.

57 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, spalio 24.

58 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902,

nr. 42.

59 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 8.

60 Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, kovo 4.

61 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 47.

62 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, sausio 22.

63 Kritika bei bibliografija. *Valties*. 1894, spalio 31.

64 Naujos knygos. *Valties*. 1899, birželio 3.

65 K. K. Kur lietuvių senovėj gyventa? *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 17.

66 Literatizška perzvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, gegužės 17.

Kalendoriai. Turint omenyje kalendorių vietą to meto lietuvių raštijoje, ne- nuostabu, kad JAV lietuvių spaudoje jų paminėta nemažai, tiek leistų lotyniš- komis raidėmis, tiek gotiškomis. Pirmųjų rasta 19 metinių šešių pavadinimų laidų. Pristatyti ir epizodiškai leisti kalendoriai, kaip „Žemaičių ir auksztai- czių Lietuvos ūkininku kalendorius ant metų Vieszpaties nū Kristaus užgimi- mo 1893“, „Tikras tėvyniszkas kalendorius, pavestas auksztaičiams ir žemai- cziams Lietuvos ūkininkams“ ir t. t., ir ilgiau išsilaikę, o daugiausiai dėmesio sulaukė „Ūkiškojo kalendoriaus“ laidos (1898–1905).

Paprastai dėmesio ir vertinimo centre buvo kalendorių turinys. Pavyzdžiui, 1898 m. „Ūkiszkajo kalendoriaus“ turinys priimtas kaip prastas. Peiktas straips- nis „Spėjimas apie (oro) atmainas“ kaip nemokšliškas, nurodant, kad tokių kitų tautų kalendoriuose nebebuvo⁶⁷, taip pat seni statistiniai duomenys bei termino „sierna kislota“ vartojimas, atseit, neturint savų derėjo vartoti tarptautinius⁶⁸. Šiek tiek pagyrimo tesulaukė eilėraščių parinkimas ir kaip naudingas straipsnis „Šis tas apie palengvinimą ūkininko padėjimo“⁶⁹. Vertintojų akimis, daugelio kalendorių literatūrinė dalis nusileisdavo praktiniams, ūkininkams skirtiems straipsniams, kitąsyk teigta, jog daugiau naudos būtų buvę kai kuriuos straips- nius išleisti atskiromis knygelėmis⁷⁰. Kartais turinio vertinimui įtakos turėjo jo atsiliėpimas į to meto aktualijas, sakysim, LSDP išleistas „Darbininkų kalen- dorius 1904 metams“ girtas dėl svarbių darbininkams straipsnių parinkimo⁷¹.

Kalendorių aptarimas kartais tapdavo pretekstu paliesti tam tikras leidybi- nes problemas. Sakysim, pristatant 1897 m. „Tikrą tėvyniszką kalendorių, pa- vestą auksztaičiams ir žemaičiams Lietuvos ūkininkams“ priminta, kad lenkų kalendorius rengė žymiausi jų rašytojai ir šie – vienas svarbiausių *įrankiu žmo- nių apszvietimo*, o lietuvių literatūrai kalendoriai buvo svarbiu *veikimu ant tau- tiszkos dirvos*, tad pastebėta, kad jų situacija prasta ir minėtas kalendorius buvo to įrodymas: atseit, jei ne keli originalūs apsakymai, tai *visai ne nereikėjo izleisti, nes perspaudimai „Auszros“ garbes musu literatūrai nesuteiks*⁷². Griežtai vertintas O. Mauderodės spausdintas „Ūkiškasis kalendorius“ – 1903 m. laida įvardy- ta kaip skirta žmonėms kvailinti, girdi, tą *liekaną 18 szimtmeczio jau seniai izz musų kalendorių priderėjo izzmesti*⁷³, apie 1905 m. kalendorių teigta, kad nebuvo nieko, *pakeliančio dvasią, ikvepiančio tautiškos jausmus*, o autoriai stengėsi, kad turinys neužkliūtų Rusijos cenzūrai ir būtų galima legaliai platinti Lietuvoje⁷⁴.

Ko gero, geriausių atsiliėpimų (ir net iš skirtingų srovių spaudos) sulaukė Petro Mikolainio rengtas „Naujas kalendorius“ (1903–1905). Sakysim, „Lietu- va“ apie 1903 m. laidą teigė, jog buvo geriausias iki tol išleistas kalendorius⁷⁵, „Vienybė lietuvninkų“ – pravartus visiems (tiesa, nurodė, jog liko keliolika ko- rektūros klaidų)⁷⁶, o katalikiška „Žvaigždė“ rašė, kad nuo kitų skyrėsi tuo, kad

turėjo daug naudingų mokslinių bei politinių straipsnių, ir, nors ir nurodžiusi, kad kai kurios mokslinės žinios buvo abejotinos⁷⁷, pastabas baigė viltimi, jog tobulinant galėjo *prisiartinti prie tokių išleidimų, kaip, pav.: „World’s Almanac“*⁷⁸.

Iš minėtų 21 laidos septynių pavadinimų kalendorių gotiškėmis raidėmis⁷⁹ daugelis vertinti prastai. Sakysim, „Vienybė lietuvininkų“, aptardama tris 1898 m. kalendorius (O. Mauderodės „Lietuviškos Kalendros metui 1898“, Holco ir Šerniaus „Lietuvizkosios Kalendros metui 1898“ ir J. Traučio „Didziosios Evangelizkosios Kalendros ant meto 1898“), akcentavo, kad buvo be lietuviškos *dvasės* ir vokiškos tendencijos⁸⁰, nors vietos lietuviams, skirtingai nei tautiečiams Rusijos imperijoje, nebuvo ko baimintis⁸¹. Tiesa, kitąsyk situacija teisinta tuo, jog, neturėdami rengėjų, vokiečiai „geszeftmakeriai“ leido tokius, už kuriuos buvo *gaila ir grasiją duoti, bet neesant geresnių, lietuviai perka ir tokius*⁸². Dažnai kritikuota kalba, girdi, ją geriau galėjo suprasti vokiečiai nei lietuvis⁸³; apskritai, leidėjai peikti, kad nesirūpino *pažinti tikrąją lietuviszką kalbą ir, rodos, tyčia nori sutverti ypatingą savo žargoną*⁸⁴. Tokiame fone išsiskyrė M. Jankaus „Evangelizkosios kalendros“, jos pripažintos kaip geriausios dėl turinio ir kalbos⁸⁵, tačiau ir jose pasigesta straipsnių apie *tautinius reikalus*⁸⁶; dar teigiamo verti-

67 Naujos knygos. *Lietuva*. 1898, sausio 21.

68 Naujos knygos. *Lietuva*. 1898, sausio 21.

1898 m. „Tikro tėvyniško kalendoriaus, pavesto aukszaicziams ir žemaicziams Lietuvos ūkininkams“ rengėjai irgi priekaištauta dėl rusiškos mokslinės terminijos ir pasenusių statistinių duomenų naudojimo (žr.: Naujos knygos. *Lietuva*. 1898, sausio 21).

69 Bibliografija. *Tėvynė*. 1897, nr. 3.

70 Naujos knygos. *Tėvynė*. 1898, nr. 9.

71 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 43.

72 Naujos knygos. *Garsas Amerikos lietuvių*. 1897, vasario 6.

73 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 9.

74 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, gruodžio 4.

75 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 26.

76 Naujas kalendorius 1903 metams. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 50.

77 „Žvaigždė“ labai išgyveno dėl teiginio, kad popiežius savo alga (48 mln. rub.) lenkė daugelį karalių.

78 Nauji raštai. *Žvaigždė*. 1903, sausio 29.

79 „Lietuvizkosios kalendros“ (1897, 1898 ir 1903), „Rytprusizskas Žemininkų Paslas. Kalendorius žmonėms“ (1903), J. Traučio „Evangelizkosios Kalendros“ (1898 ir 1903), M. Jankaus „Evangelizkosios Kalendros“ (1900, 1901, 1903), „Kalendros lietuviszkai konservatyviszkos partijos“ (1892), „Lietuwizkosios kalendros su abrožais...“ (1898–1903) ir „Tilžės lietuvių kalendros“ (1900–1903).

80 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, vasario 17.

81 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, gruodžio 16.

82 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 7.

83 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, vasario 17.

84 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 52.

85 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 52.

86 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, gruodžio 20.

nimo sulaukė Rytų Prūsijos socialdemokratų rinkimų proga 1903 m. išleistas „Rytprusiszkas Žemininkų Paslas“, net pavadintas dėl turinio geriausiu lietuvišku Rytų Prūsijos kalendoriumi⁸⁷.

Visuomenės mokslų literatūra. Jai priskirtinų Europoje leistų knygų JAV lietuvių spaudoje rasta apie 30. Trečdalį jų sudarė P. Vileišio knygos ir jos iš esmės peiktos tik dėl leidybinių problemų, pavyzdžiui, knyga „Ukiškos draugistes ivairiūse kraštūse“ (1901) kritikuota kaip nebeatitikusi rašybos reikalavimų⁸⁸, pirmąją knygą lietuvių kalba apie estetiką pavadinta Džono Laboko „Gyvenimo džiaugsmi“ (1902) – prasto vertimo, o rašyba, girdi, buvo tikras *miszinys visokių raszybų, naujų ir senų*⁸⁹. Knyga „Kai-kurie amatai“ (1903) tapo pretekstu apgaillestauti, kad kai kurie autoriai nenorėjo *priimti vienokia raszybą, kiekviens kala ją ant savo kurpalio ir per tai isztikro turime „lietuviszkos raszybos jovalą*⁹⁰, o apie „Ką ir kaip kai-kurie amatininkai dirba“ (1903) rašybą minėta, jog *tas kenkia ne vien šitai knygutei, bet visai lietuviškai literatūrai*⁹¹. Jų akivaizdoje išsiskyrė kelios knygos, nusipelniusios pagyrimo dėl geros kalbos, pavyzdžiui, P. Barnumo „Kaip įgyti pinigų ir turtą“ (1891 m., ši sutikta ir kaip naudinga jaunimui⁹²) ir Antano Smetonos „Miškų, laukų, sodų, daržų eibės ir bausmės už jas“ (apie jos kalbą tvirtinta, jog geresnė už *daugelį Tilžėj išleistų panašios veislės knygučių*⁹³).

Šios literatūros sraute buvo nemažai tuo metu aktualios socialistinės literatūros – ir teoretikų knygų vertimų, ir lietuvių darbų. Minint pirmąsias akcentuotas jų artumas realijoms, pavyzdžiui, K. Kautskio knyga „Prie žydų klausimo“ (1904) pristatyta kaip bandymas *nurodyti priežastis, dėl ko Rusijoj ir Lietuvoj yra neapkenčiami žydai ir kaip iš to kylančius negerumus suderinti*⁹⁴. K. Markso ir F. Engelso „Komunistų manifestas“ (1904) vertintas gan kritiškai, girdi, daug kas buvo pasenę ir nereikalinga, bet pripažinta, jog vis vien liks *viso socializmo pirmutiniu pamatiniu akmeniu <...> kiekvieno socialisto katekizmine knyguite, ir tai gi kaip tokia privalo buti per kiekvieną žmogų darbininką perskaityta*⁹⁵.

Iš lietuvių autorių pagyrimų sulaukdavo Jono Biliūno knygos, pirmiausia – dėl geros kalbos, vėliau – dėl turinio; pavyzdžiui, apie knygą „Iš mūsų praeities (1892–1896)“ (1903) teigta, kad ji *gan suprantamai parašyta ir geistina kad ji rastųsi rankose kiekvieno lietuvio–darbininko*⁹⁶, o apie knygą „Valdžios pilvas“ (1903) pastebėta, kad autorius siekė *parodyti, kaip Maskoliusos despotiška valdžia ryja savo pavaldinių triušą ir kruvinu prakaitu uždirbtą turtą, ir kad parašyta grynoj lietuviszkaj kalboj, už tai velytina, kad kiekvienas lietuvis pasirūpintų ją perskaityti*⁹⁷. Kitos knygos minėtos dėl jų svarbos ir raginta jas įsigyti (pavyzdžiui, S. Matulaičio „Kas yra, o kas bus!“ (1904), S. Kairio „Seniems kanauninkams ir pralotams, klebonams ir jauniems kamendoriams“ (1904) ir kt.). Informuota ir apie kelias Rytų Prūsijos lietuviams skirtas visuomenės mokslų knygas, tačiau nurodyta,

kad tiko tik jiems, pavyzdžiui, J. Marcus „Priwatiszkas testamentas ir Bedos testamentas pagal birgeriszkases zokanknyges wokiszkajei ciecorystej“⁹⁸.

Taikomųjų mokslų, medicinos, technikos literatūra. JAV lietuvių spauda minėjo kone 30 šiai kategorijai priskirtinų Europoje išleistų lietuviškų knygų. Tarp jų ženklia dalį vėl sudarė P. Vileišio leistos jo ar brolio Antano parengtos knygos. Sakysim, tarp medicinai skirtų knygų tokių buvo mažiausiai aštuonios, vėlgi kai kurių minėti tik pavadinimai ar vienu sakiniu įvardijama priežastis, dėl kurios vertėjo įsigyti. Pavyzdžiui, knyga „Apie blogąją ligą arba sifilį“ rekomenduota atsižvelgiant į tai, kad rusai, ypač pasienyje, užkrėtė nemažai merginų ir daug šia liga sirgusių vyrų grįždavo iš armijos⁹⁹, turint omenyje gydytojų stoką Lietuvoje raginta pirkti Fr. Esmarcho knygą „Pirmoji pagelba nelaiminguose atsitikimuose“¹⁰⁰. Vis dėlto P. Vileišio knygos, kad ir pripažįstant jų svarbą, sulaukė daugiausia leidybinių pastabų, ypač dėl rašybos, pavyzdžiui, jos reikalavimų nesilaikyta knygoje „Trumpa šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsiginti?“ (1901)¹⁰¹. Knyga „Kaip apsiroiskia gyvastis žmogaus kūne?“, minėta kaip verta skaityti ir ne kartą¹⁰², tapo pretekstu apgailauti, jog vargu ar greitai galėjai sulaukti mokslinių knygų kritikos tradicijos susiformavimo, atrodė, kritikuoti galėjo tik jas leidę, jos likdavo be *kritiszkos kontrolės ir plati visuomene turi tikėti vien „mokintojo žodžiams“*¹⁰³.

Dar mažiausiai septynios P. Vileišio išleistos knygos buvo skirtos padėti ūkininkams ir todėl girtos, bet vėlgi kone visų peikta kalba ir rašyba, sakysim, knygos „Įrankis pagerinimui ir sutaisimui šosejū ir paprastųjų kelų“ (1903) rašyba pavadinta mišiniu *senos lenkiškos su nauja lietuviška*¹⁰⁴. Apskritai, apgailauta, kad daugelis jo knygų buvo išspausdintos *sudarkytoi kalboi*, ir pastebėta, kad jos būtų turėjusios *antra tiek vertybės, jeigu jose butu gryna kalba, kokia sziantdien yra vartojama daugumoje mūsų rasztų*¹⁰⁵ (tiesa, reikia paminėti, kad buvo viena

87 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1903, nr. 9.

88 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, lapkričio 18.

89 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 16.

90 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, kovo 20.

91 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, spalio 2.

92 Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, kovo 4.

93 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, liepos 3.

94 Nauji rasztai. *Vienybė lietuwninkų*. 1904, nr. 47.

95 Nauji rasztai. *Vienybė lietuwninkų*. 1904, nr. 47.

96 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1903, nr. 43.

97 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1903, nr. 38.

98 Nauji rasztai. *Vienybė lietuwninkų*. 1900, nr. 20.

99 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, rugsėjo 30.

100 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1903, nr. 38.

101 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, lapkričio 18.

102 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, balandžio 25.

103 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1902, nr. 20.

104 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, vasario 12.

105 Nauji rasztai. *Vienybė lietuwninkų*. 1900, nr. 21.

kita dėl kalbos pagirta knyga, kaip Antano Macijausko „Kaip reikia pinti rėčkos, baldai ir kiti pinamieji daiktai“ (1903)¹⁰⁶.

Iš kitų šios kategorijos knygų Petro Avižonio versta knyga „Kūdikių žindymas ir penėjimas“ minėta kaip tokia, kurią privalu pirkti motinoms¹⁰⁷, kaip ypač *gaspadinėms* naudinga pristatyta Juozo Ambraziejaus knyga „Visztos ir jų auginimas“¹⁰⁸ (nenuostabu, kad 1900 m. išėjo antra laida), o atsižvelgiant į tai, kiek Lietuvoje buvo *gulinčių be naudos vandenų*, rekomenduota įsigyti Juozo Adomaičio-Šerno knygą „Apie sunaudojimą vandenų ant auginimo žuvių, vėžių ir kitokių vandeninių sutvėrimų“ (1899)¹⁰⁹. Taip pat minėta knyga „Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašyti ir spausti išmoka“ (1900).

Istorinė literatūra. Jai priskirtinų knygų tarp išleistų Europoje ir paminėtų JAV lietuvių spaudoje rasta 23. Iš jų išsiskiria Maironio „Apsakymai apie Lietuvos praeigą“ (1891, 186 p.). Knyga paminėta „Apšvietoje“ ir „Vienybėje lietuvininkų“, beje, pastarojoje – du kartus. Pirmąsyk – gan trumpai, pastebint, kad tai buvo svarbiausia per penkerius metus Rytų Prūsijoje išleista knyga, bet kaip tokią žadėta ją detaliau apžvelgti¹¹⁰. Pažadui ištesėti prirėkė mėnesio: pasirodžiusioje nemažoje recenzijoje girta kalba, bet daug dėmesio skirta klaidoms. Pavyzdžiui, teigta, kad autorius neanalizavo ekonominės Lietuvos situacijos, luomų, per mažai dėmesio skyrė Liublino unijai, Žalgirio mūšiai ir kitiems svarbiems dalykams, vengė kai kurių su religija susijusių aspektų, pavyzdžiui, kiek ji prisidėjo prie Lietuvos žlugimo, priekaištauta, kad knyga buvo baigiama ties 1795 m., mažai minėti prūsai ir latviai, tačiau vis dėlto teigta, jog ir tokia tiko naudoti mokyklose¹¹¹. Tačiau ir to buvo dar maža, po poros mėnesių pasirodė dar viena, šiuokart J. Basanavičiaus, recenzija. Šis gyрė knygos kalbą, lietuvišką dvasią, objektyvumo siekį ir, nors autorių pavadino diletantu istorijos srityje, pripažino, kad knyga pelnė *musų nemenką pagyrą: už aiszku išzguldymą, szvarias vietomis charakteristikas, atskyrimą lietuviszkųjų reikalų nūg interesų lenkų ir gana harmoniszką istoriszkos medegos paskaidymą*. Tiesa, ir J. Basanavičius daug dėmesio skyrė klaidų analizei, bet vėlgi, visas viltis sudėdamas į antrą leidimą, pripažino knygos naudą, girdi, iš jos *ne vienas lietuvis išszimokins mylėti savo žiamę, gūdoti savo tautą*¹¹².

Ir girtos, ir peiktos dėl kai kurių klaidų P. Vileišio verstos Adomo H. Kirkoro knygos „Kapai didžių kunigaikščių ir karalių Vilniuje“ (1898) ir „Praeitie Vilniaus ir jo pirmbuvusios Akademijos“ (1893). Kaip vertos skaityti minėtos Motiejaus Venclovo knyga „Mindaugis, didysis Lietuvos kunigaikštis ir karalius“ (1899), knyga „Lietuwininku pustytojei senose gadynėsa ir szendiena“ (1901) ir kai kurios kitos.

Neliko nepastebėtos dvi „Aušros“ dvidešimtmečiui skirtos knygos. Apie J. Bagdono redaguotą straipsnių rinkinį „Dvidešimtmetinės „Auszros“ sukaktvės, (1883–1903)“ teigta, kad *smagu ir naudinga perskaityti szį istoriszką doku-*

mentą¹¹³. Pristatant kitą straipsnių rinkinį – „Tautiškas atgijimas lietuvių ir kitų jaunų tautų“ – pabrėžta, kad „Aušra“ prisidėjo prie lietuvių tautos atgimimo, bet nebuvo vienintelė to priežastis, daugiausia lėmė kitų Europos tautų išsivadavimo judėjimai ir šovinizmas maskolišku valdžiai tarnaujančių¹¹⁴.

Minėtos ir Rytų Prūsijos lietuvių istorijai skirtos knygos. J. Basanavičius pristatė M. Jankaus knygą „Trumpi nusidawimai Prusu Lietuvos“ (1891) kaip žadinusią lietuviškumą tarp Prūsijos lietuvių¹¹⁵. Apie dar vieną M. Jankaus knygą – „Lietuwninku bei Lietuws nusidawimai“ – nurodyta, kad ši įvairių autorių tekstų kompiliacija buvo svarbi tuo, kad Prūsijos lietuviai iki tol neturėjo savo istorijos, o lotyniškomis raidėmis spausdintomis knygomis nepasitikėjo¹¹⁶. Teigiamai atsiliepta apie Vydūno knygą „Senutė“ (1904), tik apgailestauta, kad autorius *nepasirūpino sumegzti Lietuvos istorijos su dabartinėms sąlygoms Prūsų lietuvių. Juk tam tikslui, rodosi, parašė ir knygutę*¹¹⁷.

Religinė literatūra. Iš kone 20 šiai kategorijai priskirtinų knygų kai kurios jeigu ir nusipelnė kokio komentaro, tai dėl kalbos problemų, sakysim, Antano Chmielovskio knyga „Givenimas švento Kazimiero Išpažintojo, Lietuvos karalaičio“ (1902) minėta kaip prastos kalbos pavyzdys. Ypač kritikuota rašyba, girdi, vietomis ji nauja, vietomis – sena, dar XVIII a. pradžios, taigi išėjo *visiška maišalynė*¹¹⁸. Tačiau neretai į religinių knygų paminėjimus brovėsi laikmečio realijos. Net ir išgyrus kalbos aspektu kaip perlą A. Vytauto knygą „Tiesos žodžiai apie pamatinius tikėjimo dalykus del mokytų ir nemokytų naudingi“ (1893) sykiu rekomenduota ją skaityti bedieviams, jeigu *nori apie mūsų szvento tikėjimo tiesas dasižinoti*¹¹⁹. Pristatant Juozo Bagdono knygą „Parapija ir kunigas“ (1901), kur pasakota Londono lietuvių parapijos istorija ir kova su kun. Bronislovu Šlamu, pastebėta, kad *tai yra istorija, kurią Amerikos lietuviai yra perkentęje ar kenčia visose čionykščiose parapijose*¹²⁰. Kai kurios knygos minėtos kaip prastos

106 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, kovo 17.

107 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, rugsėjo 30.

108 Naujos knigos. *Lietuva*. 1898, vasario 4.

109 Naujos knigos. *Lietuva*. 1899, gruodžio 1.

110 Bibliografija. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, lapkričio 18, p. 553.

111 BOMBA. Kritika ir bibliografija. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, gruodžio 29.

112 [BASANAČIUS, Jonas] J. Sapalius. Kritika bei bibliografija. *Vienybė lietuwninkų*. 1892, vasario 10.

113 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1903,

nr. 32.

114 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, vasario 12.

115 [BASANAČIUS, Jonas] J. Sapalius. Kritika bei bibliografija. *Vienybė lietuwninkų*. 1891, gruodžio 2.

116 Lietuwiszkos knigos. *Lietuva*. 1897, kovo 27.

117 Nauji rasztai. *Vienybė lietuwninkų*. 1904, nr. 37.

118 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, gruodžio 12.

119 ŽEBRIS, Juozas. Rašliaviška paržvalga. *Vienybė lietuwninkų*. 1894, sausio 31.

120 Naujos knygos. *Vienybė lietuwninkų*. 1901, nr. 23.

ir mažai reikalingos, pavyzdžiui, Pjero Šenjono „Dvasiški apdumojimai, arba Meditacijos“ (1900)¹²¹, o kitos – kaip būtinos tautiečiams tėvynėje, pavyzdžiui, Antano Povilonio „Kalba dviejų žmogų Kazimiėro ir Antano apie Katalikų Bažnyčios pamatą (pundamentą), arba Katalikų vienutinį nū Jezaus Kristaus įstatytą tikėjimą“ (1891)¹²².

Gamtamokslinė, matematinė literatūra. Tarp septynių šios kategorijos knygų dominavo gamtamokslinės, kurių dauguma buvo susijusios su P. Vileišio veikia, bet šikart jų kalba veik neužkliuvo (tik apie Mieczyslawo Brzezinskiego knygą „Apie Žemės vidurius“ (1896) pastebėta, jog *per neprižiūrėjimą spaudinant daugelis klaidų liko*¹²³). Jos sutiktos kaip naudingos, o M. Brzezinskiego knyga „Naudingi skaitymai“ (1898) vertinta kaip tinkama naudoti *ir mūsų mokslainėse ant skaitymo pabaigusiams skaitymo pradžiamokslį*¹²⁴. P. Vileišio išleista „Trumpa geometrija“ (1900) minėta kaip pirma tokia knyga lietuvių kalba¹²⁵ ir kad jos skaitytojai galės patys išsimatuoti savo turimą žemę¹²⁶, o J. Biliūno „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“ (1902) – ne tik kaip vertinga, bet ir *paraszyta suprantama populiaryszka kalba ir užimancziu būdu*¹²⁷.

Kitos knygos. Iš kitų knygų išsiskiria Pranciškaus Žitkaus „Atsiliepinimas Lietuviškos draugystės „Želmuo“ Parižiuje“ (1902), kur autorius mėgino atmesti spaudos kaltinimus, jog draugija – lenkiška. „Lietuva“ ir toliau tvirtino, kad tokia, nes nariai buvo lenkai ir sulenkėję lietuviai, o *renegatai visur yra smarkiausiai prieszininkais tu, nuo kurių paeini*¹²⁸. „Vienybė lietuvininkų“, pasiremdama leidinio turiniu, pastebėjo, kad *rimta draugystė tokios neszvarios polemikos nedasileistų*¹²⁹. Pristatant Felikso Gondeko knygą „Apsakymas kelionės į Palestinos žemę, apie Jerozolimą ir kitas szventas vietas“ rekomenduota ją perskaityti šimtą sykių *negu kartą tokias sziukszles, kaip „Garsas apie baisybes sudo dienos“ ir jai lygias*¹³⁰. Minint V. Kudirkos natų leidinį „Nemuno vilnys“, dėl panašių lietuviškų leidinių stokos raginta naudotis juo, kaip buvo reta, pastebėta ir gera poligrafinė kultūra bei gera popieriaus kokybė¹³¹.

Kitakalbės knygos. Tokių knygų JAV lietuvių spaudoje paminėta daugiau nei 40. Tarp jų buvo ir išleistos Rusijos mokslų akademijos – lietuviškai kirilica parašyta „Dieviška švento Jono Auksaburnio liturgija“ ir jos vertimas į rusų kalbą (1887), A. Baranausko „Zamietki o litovskom jazykie i slovarie“ (1898), E. Volterio parengti leidiniai – M. Daukšos 1595 m. „Katekizmo“ perleidimas, „Litovskaja chrestomatija“ (1901; norintys išigyti raginti paskubėti, nes buvo išleista tik 619 egz.¹³²), „A. Puszkin v litovskom perevode“ (1904) ir „Spiski naselionnich miest Suvalkskoj guberniji, kak material dlia istoriczesko-etnograficzeskoj geografiji kraja“ (1901; minint šią akcentuota, kad buvo pateikti lietuviški vietovardžiai¹³³). Informuota ir apie 1902 m. Rusijoje išleistą Keturakio

(Juozo Vilkutaičio) pjesės „Amerika pirtyje“ vertimą pavadinimu „V Amerikie“, pastebint, kad į kitas kalbas buvo išverstos K. Donelaičio ir M. Valančiaus knygos bei knygoje buvo nurodyta, jog versta iš lietuvių kalbos¹³⁴, ir apie Antano Juškos (Juškevičiaus) žodyną „Litovskij Slovar A. Juszkievičia s tolkovaniem slov na ruskom i polskom jazykach“ (A–D).

Pranešta ir apie keliolika Lietuvos istorijai skirtų rusų ir lenkų istorikų (I. Lappo, Lubanskij, M. Liubovskij) knygų, bet paprastai tik nurodant jų pavadinimus, išimtis būtų lenko Aleksandro Brucknerio knyga „Starożytna Litwa“ (1904), kurios turinys buvo trumpai pristatytas¹³⁵, ir Z. A. Liackalio knyga „Znaczenie litovskoho jazyha v voprosie o proischozdenii Rusi“ – aptarus turinį ji įvardyta kaip menkavertė, nes autorius prastai mokėjo lietuvių kalbą ir laikė lietuvius *per vieną iš slaviszku szakų*, demonstruodamas, jog nežinojo to meto lietuvių kalbos tyrinėjimų¹³⁶.

Informuota ir apie kelias Rytų Prūsijoje išleistas lituanistinės knygas, bet vėgi dažniau tenkinantis pavadinimų paminėjimu, tik pristatant „Mitteitungen der Litauschen literarischen Geselchaft 23 Heft. Heidelberg 1898“ ir pateikus turinį pastebėta, kad įdėtame lietuviškų knygų sąrašė nebuvo įtrauktos visos¹³⁷.

Kaip ne visai vykusį minėta Krokuvoje išleista iš vokiečių kalbos versta J. Schiekoppo „Gramatyka Litewska początkowa“ (1902), nors pripažinta, jog ji tiko norėjusiems išmokti lietuviškai lenkams, be to, akcentuojant, kad buvo daug nemokančių ar menkai savo kalbą mokančių lietuvių, pageidauta, kad tokia knyga kainuotų pigiau nei minėtoji (ši kainavo rublių)¹³⁸; pabrėžta, kad cenzūra leido siųsti ją į Rusiją, tad raginta tuo pasinaudoti¹³⁹.

121 Vieniybė lietuvininkų. *Naujos knygos*. 1901, nr. 15.

122 DZŪKELIS. Kritika ir bibliografija. *Vieniybė lietuvininkų*. 1892, rugsėjo 7.

123 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1897, balandžio 7.

124 Naujos knygos. *Tėvynė*. 1898, nr. 8.

125 Nauji rasztai. *Vieniybė lietuvininkų*. 1900, nr. 21.

126 Naujos knygos. *Lietuva*. 1900, gegužės 25.

127 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1902, nr. 46.

128 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, rugsėjo 26.

129 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1902, nr. 42

130 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1901,

nr. 6.

131 Nauji lietuwiszki iszleidimai. *Lietuva*. 1898, lapkričio 4.

132 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1901, nr. 15.

133 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, liepos 12.

134 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, spalio 10.

135 Nauji rastai apie lietuvius svetimose kalbose. *Vieniybė lietuvininkų*. 1904, nr. 17.

136 Kritika bei bibliografija. *Vieniybė lietuvininkų*. 1893, gruodžio 6.

137 Naujos knygos. *Vieniybė lietuvininkų*. 1899, vasario 8.

138 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, vasario 28.

139 Naujos knygos. *Tėvynė*. 1902, gegužės 17.

Informuota ir apie leidinius, susijusius su to meto situacija, sakysim, Alfonso Moravskio knyga „L'oppression russe en Lithuanie“ (Paris, 1900) pristatyta kaip vaizdavusi lietuvių skriaudas, raginta ne tik platinti ją tarp mokėjusių prancūziškai, bet ir išversti į lietuvių kalbą¹⁴⁰. Minint J. Boudouin de Courtenay straipsnio atspaudą „Kwestya alfabetu litowskiego w panstwie rosyjskiem i jej rozwiązanie“ nesutikta su autoriaus nuomone, kad lietuvių spaudos draudimo kaltininkais buvo *pašalinės įtekmės*¹⁴¹.

JAV lietuvių spauda rašė ir apie knygas, skirtas lietuvių ir lenkų santykiams. Pavyzdžiui, minint Tilžėje išleistą knygą „Glos Litwinow do mlodej generacyi magnatow, obywateli i szlachty na Litwie“ (1902) pastebėta, kad vargu ar ji pasieks tikslą – *pritraukti sulenkėjusius Lietuvos gaivalus prie lietuviszko judėjimo* ir kad lenkiškas tekstas buvo *nelabai pagirtinas*¹⁴². Apie Wacławo Szujksio knygą „Polska Kultura na Litwie“ atsiliepta kaip neaišku kam skirtą: *jei lietuviams – tai ji jiems nereikalinga, o jei lenkams – ji tik suezjis juos*¹⁴³.

Periodika. Pavyko užfiksuoti trylikos periodinių leidinių, leistų už JAV ribų, paminėjimus¹⁴⁴. Išskyrus „Lietuviškame balse“ pateiktą platų 1887 m. pradėtos leisti „Šviesos“ aprašymą¹⁴⁵, kitais atvejais dažniausiai tenkintasi informacija apie naujų numerių turinį, kartais pridėdant ar pateikiant kokią pastabą dėl leidybinės kokybės, dažniausia – rašybos, pavyzdžiui, pranešant apie pirmąjį leidinio „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ (1899) numerį nurodyta, jog kalba gera, o rašyba kaip „Varpo“¹⁴⁶. Girta ir „Darbininkų balso“ kalba¹⁴⁷, o Julijos Pranaitytės leisto „Biuletėnas mielaszirdystes darba gelbėti duszias apleistas czysziuje“ kalba pavadinta geresne nei *tulų musul laikraščių*¹⁴⁸. Kritišku vertinimu išsiskyrė laikraščio „Kryžius“ paminėjimas, girdi, apie tą, *kaip tuli net kunigai vadina – „davatkų laikraštį“, nėra ką daug sakyti, čion yra visko kas davatkoms reikalinga, o nieko kas atneštų naudą Lietuvai, kaipo tautai*¹⁴⁹. Vienintelis kitakalbis laikraštis – lenkų „Wisla“ – paminėtas dėl jo lituanistinių publikacijų.

APIBENDRINIMAS. Nepaisant spaudos draudimo Lietuvoje, XIX a. pabaigoje augant tautiniam judėjimui, augo ir lietuviška leidyba už Rusijos imperijos ribų. Europoje bei JAV kūrėsi ir veikė leidybinės struktūros, tarp kurių egzistavo glaudri, jas į vientisą informacinę erdvę jungusi komunikacija. Amžininkams nekėlė nuostabos atvejai, kai knygos autorius gyvendavo Lietuvoje, jo knyga būdavo rengiama spaudai Rytų Prūsijoje, o spausdinama JAV, iš kur grįždavo pas autorių ir buvo platinama tiek Lietuvoje, tiek lietuvių telkiniuose už Rusijos imperijos sienų.

Tokios sklaidos efektyvumas nemažai priklausė ir nuo to, kaip skaitytojai būdavo informuojami apie naujas knygas. Galima teigti, kad pagrindinis tokios informacijos kanalas buvo periodinė spauda, įskaitant ir leistą JAV. Pirmieji

pranešimai apie naujas knygas joje pasirodė XIX a. 9 dešimtmečio pabaigoje ir, bėgant metams, tokia praktika tapo įprasta – informaciją apie naujus leidinius mažiausiai kartą per mėnesį (kitąsyk ir du) skelbė ne tik pagrindiniai JAV lietuvių laikraščiai (nereikia pamiršti, kad visi jie buvo savaitraščiai), bet jiems skirtas rubrikas stengėsi turėti ir mažesni laikraščiai. Taip pat tuo metu galima išvelgti ir tradicijos išievių spaudoje, kai leidėjai siuntė savo leidinius įvairioms redakcijoms paminėti ir recenzuoti, pradžia. Gaila, kad archyvinių dokumentų stoka neleidžia atsakyti į klausimą, ar tuo laikotarpiu redakcijos pačios inicijavo konkrečių leidinių minėjimą.

Deja, stoka autorių, galėjusių rengti kritines naujų leidinių apžvalgas, vertė išievių spaudą daugeliu atvejų tenkintis anotacijomis arba faktiškai kone bibliografiniu leidinių aprašymu, kartu pateikiant tik labai lakoniškus komentarus apie naujų leidinių teigiamus ar neigiamus aspektus. Žvelgiant į tokią informaciją gali atrodyti, jog jos paskirtis buvo paskatinti knygų prekybą, pirmiausia vykdytą pačių laikraščių savininkų, tačiau detalesnę analizę paneigia tokią nuostatą – galima rasti nemažai atvejų, kai būdavo informuojama apie leidinius, kuriais redakcijos neprekiavo. Tai rodo, kad apie naujus leidinius būdavo informuojama suprantant tokio sprendimo svarbą tiek informacinei laikraščio misijai, tiek visuomeninei paskirčiai, siekiant remti tautinį judėjimą ir jo idėjų skaidą, konsoliduoti tautą.

Tokių teiginių patvirtina ir siekis informuoti tiek apie Prūsijos lietuviams skirtus leidinius, tiek apie lituanistinės literatūros, atspindėjusios Lietuvos istoriją, tuometinę jos situaciją, naujienas. Reikia pastebėti, kad informacija apie Europoje leistas knygas vienu metu netgi dominavo JAV lietuvių spaudos pristatymų naujienų repertuare. Vėliau jų dalis mažėjo, augant lietuvių leidybai JAV, tačiau liko ženkli (kartais sudarydavo pusę naujienų, o kartais ir didesnę dalį), JAV lietuvių spaudos skaitytojai toje ir kitose šalyse turėjo galimybę susipažinti su Europos lietuvių spaudos bei lituanistinės literatūros naujienomis.

140 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 33.

141 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 47.

142 Nauji rasztai. *Žvaigždė*. 1902, gruodžio 4.

143 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 15.

144 Konkrečiai minėti „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“, „Darbininkų balsas“, „Echo Życia Robotniczego na Litwie“, „Draugas“, „Biuletėnas mielaszirdystes darba gelbėti duszias apleistas

czysziuje“, „Kryžius“, „Šviesa“, „Žinyčia“, „Tėvynės sargas“, „Varpas“, „Ūkininkas“, „Saulėtaka“ ir lenkiškas „Wisla“.

145 L. Balsas ir Szwiesa. *Lietuvizskas balsas*. 1887, nr. 19.

146 Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, vasario 8.

147 Nauji lietuviszki rasztai. *Lietuva*. 1897, kovo 20.

148 Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, birželio 5.

149 Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 11.

Vertinant pristatomų leidinių repertuarą galima kalbėti ne tik apie informacijos apie juos sklaidą, bet ir apie tam tikrą vertybinį periodinių leidinių redakcijų požiūrį. Matomas dėmesys lietuviškai literatūrai, jos augimui ir vietai to meto visuomenėje bei atitikčiai jos poreikiams. Pristatomos literatūros repertuare dominavo pasaulietinė, atspindėjusi lietuvių literatūros augimą ir atsiliepusi į švietimo poreikius; neretai knygos, turint omenyje ribotas lietuvių švietimo galimybes, buvo pirmiausia vertinamos jų praktinės informacijos pateikimo aspektu, pavyzdžiui, žemės ūkio, medicinos, amatininkystės, taip pat gamtamokslinių žinių sklaidos. Laikui bėgant didėjo ir dėmesys visuomeninei-politinei literatūrai, susijusiai su to meto ideologijų sklaida, taip pat lituanistinei kitataučių literatūrai, o vertinimams vis daugiau įtakos darė ir politinės redakcijų pažiūros, neretai lemdavusios raginimus pirkti vieną ar kitą knygą, o kitas atmesti kaip netikusias.

Kartu išryškėja ir dėmesys leidybinei knygos kultūrai, ypač kalbiniams aspektams, atsiliepiant į tuometinius lietuvių rašybos pokyčius ir stengiantis riboti knygų, kurių rašyba nebeatitiko reikalavimų, plitimą. Vis dėlto dažnai į pirmą vietą, atsižvelgiant į literatūros skurdumą, buvo keliama praktinė knygos vertė, pavyzdžiui, daugelio P. Vileišio leidinių. Apie požiūrį į kai kurių knygų svarbumą galima spręsti ir pagal tai, kiek laikraščių juos paminėdavo tarp naujienų ir kaip apie jas atsiliepdavo.

Suprantant, kad informavimo apie knygas sistema neatitiko net ir amžininkų nuomonės, kokia ji turėtų būti, reikia pripažinti, kad tuo metu susiformavo tradicija pristatyti periodinėje spaudoje leidybos naujienas ir ji buvo plėtojama bei tobulinama vėlesniais metais, bet deramai ją įvertinti bus galima tęsiant jos tyrinėjimus.

Šaltiniai ir literatūra

1. [BASANAVIČIUS, Jonas] J. Sapalius. Kritika bei bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, gruodžio 2.
2. [BASANAVIČIUS, Jonas] J. Sapalius. Kritika bei bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1892, vasario 10.
3. Bibliografija. *Tėvynė*. 1897, nr. 3.
4. Bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, lapkričio 18, p. 553.
5. BOMBA. Kritika ir bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, gruodžio 29.
6. Branaitis. Naujos knygos. *Garsas Amerikos lietuvių*. 1897, kovo 6.
7. DZUKELIS. Kritika ir bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1892, rugsėjo 7.
8. J. A. Raszliaviszka apszvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1890, kovo 19.
9. J. M. Kritika. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, rugsėjo 30.
10. K. K. Kur lietuvių senovėj gyventa? *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 17.
11. Kritika bei bibliografija. *Valtis*. 1894, spalio 31.
12. Kritika ir bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1893, sausio 11.

13. Kritika bei bibliografija. *Vienybė lietuvininkų*. 1893, gruodžio 6.
14. L. Balsas ir Szwiesa. *Lietuviszkas balsas*. 1887, nr. 19.
15. Lietuviszki iszleidimai. *Lietuva*. 1898, lapkričio 25.
16. Lietuviszkos knygos. *Lietuva*. 1897, kovo 27.
17. Lietuviszkos knygos. *Lietuviszkas balsas*. 1887, nr. 1.
18. Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, gegužės 17.
19. Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, birželio 13.
20. Literatizska perszvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, birželio 6.
21. Literatizska perzvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, birželio 20.
22. Nauja dainų knigele: „Pavasario Balsai“. *Lietuva*. 1897, gruodžio 31.
23. Naujas kalendorius 1903 metams. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 50.
24. Naujos knygos. *Garsas Amerikos lietuvių*. 1897, vasario 6.
25. Naujos knygos. *Lietuva*. 1897, vasario 6.
26. Naujos knygos. *Lietuva*. 1898, sausio 21.
27. Naujos knygos. *Lietuva*. 1898, vasario 4.
28. Naujos knygos. *Lietuva*. 1899, gruodžio 1.
29. Naujos knygos. *Lietuva*. 1900, gegužės 25.
30. Naujos knygos. *Lietuva*. 1901, vasario 1.
31. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1897, balandžio 7.
32. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, vasario 17.
33. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, gruodžio 16.
34. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, vasario 8.
35. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, rugsėjo 13.
36. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1899, gruodžio 20.
37. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 33.
38. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 40.
39. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 45.
40. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 49.
41. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 52.
42. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 5.
43. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 6.
44. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 15.
45. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 23.
46. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1901, nr. 52.
47. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 8.
48. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 15.
49. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 20.
50. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 23.
51. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 42.
52. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1902, nr. 46.
53. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 7.
54. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 9.
55. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 18.
56. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 32.
57. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 38.
58. Naujos knygos. *Vienybė lietuvininkų*. 1903, nr. 43.
59. Naujos knygos. *Viltis*. 1899, birželio 3.
60. Naujos knygos. *Tėvynė*. 1898, nr. 8.
61. Naujos knygos. *Tėvynė*. 1898, nr. 9.
62. Naujos knygos. *Tėvynė*. 1902, gegužės 17.
63. Nauji lietuviszki iszleidimai. *Lietuva*. 1898,

- lapkričio 4.
64. Nauji lietuviški rasztai. *Lietuva*. 1898, kovo 20.
65. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, liepos 12.
66. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1901, lapkričio 18.
67. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, vasario 28.
68. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, kovo 28.
69. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, balandžio 4.
70. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, balandžio 25.
71. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, birželio 2.
72. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, rugsėjo 26.
73. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, spalio 10.
74. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, spalio 24.
75. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, gruodžio 5.
76. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1902, gruodžio 12.
77. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 9.
78. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 16.
79. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, sausio 26.
80. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, kovo 20.
81. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, kovo 27.
82. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, gegužės 1.
83. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, birželio 5.
84. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, liepos 3.
85. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, liepos 23.
86. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1903, spalio 2.
87. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, sausio 8.
88. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, sausio 22.
89. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, vasario 12.
90. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, kovo 17.
91. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, rugsėjo 30.
92. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, lapkričio 25.
93. Nauji rasztai. *Lietuva*. 1904, gruodžio 4.
94. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 20.
95. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1900, nr. 21.
96. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 11.
97. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 13.
98. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 15.
99. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 36.
100. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 37.
101. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 47.
102. Nauji rasztai. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 51.
103. Nauji rasztai. *Žvaigždė*. 1902, gruodžio 4.
104. Nauji rasztai. *Žvaigždė*. 1903, sausio 29.
105. Nauji rasztai. *Žvaigždė*. 1903, vasario 5.
106. Nauji rasztai apie lietuvius svetimose kalbose. *Vienybė lietuvininkų*. 1904, nr. 17.
107. Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, kovo 4.
108. Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, balandžio 22.
109. Pasargos apie knygas. *Vienybė lietuvininkų*. 1891, liepos 8.
110. Raszliaviszka perszvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1892, birželio 29.
111. ŽEBRIS, Juozas. Rašliaviška parzvalga. *Vienybė lietuvininkų*. 1894, sausio 31.

LITHUANIAN AND LITHUANISTIC PUBLICATIONS RELEASED
IN EUROPE THAT APPEAR IN THE PRESS OF USA
LITHUANIANS (UNTIL 1904)

Remigijus Misiūnas

Summary

The Lithuanian national movement of the 19th c. had mostly manifested itself in the literature, which, under the Lithuanian press ban, was being published both in East Prussia and in Lithuanian communities in the United States, and which was being distributed likewise in Lithuania, East Prussia, and the United States. That same time period saw the forming of a new system designed to inform readers of new releases, which was utilized to help any members of

the Lithuanian diaspora to keep updated on the newest literature affairs. This system had encompassed the press of both East Prussia and the United States, and it would inform the readers of the newest publications both from the location of where the newspaper was being released and about the new books and periodicals that were being published in foreign countries; thus, it had created a reflection of Lithuanian literature as a whole. The aim of this article is to analyze the circumstances surrounding the informing of readers about the newest publications as it had occurred in the American Lithuanian press up to 1904; main focus is paid here to the information regarding Lithuanian and Lithuanistic publications released in East Prussia and elsewhere in Europe. The basis of this study is a list of 322 Lithuanian and Lithuanistic publications released in Europe; the list itself took shape after overviewing 11 Lithuanian newspapers published in the United States. The 322 publications had been distributed in Lithuanian communities in the United States and were announced by the local Lithuanian press.

This study has showed that the first announcements about the new books appeared in the US Lithuanian press in the late 1890s, and in the early 20th c., designated columns for publishing news became an ordinary practice. Unfortunately, a lack of authors capable of writing critical reviews of the new publications forced the émigré press to be content with mostly annotations and very laconic commentaries about the pros and cons of new publications. The fact that announcements were made about books (mostly publications released in Europe) that were not part of the American salespeople's repertoire allows us to believe that the editorial boards of the newspapers behaved thus acting upon the informational mission of their newspapers, their societal role, and in seeking to support the national movement and the dissemination of its ideas as well as the mission of its consolidation.

In evaluating the repertoire of the introduced publications, we may speak not only of the dissemination of information on these works but also of a particular perspective that the editorial boards of these periodicals had and which was based on a particular set of values. Attention is paid to Lithuanian literature, its growth and place in the society of that time, and how it matches the needs of the readers. The introduced literature repertoire was dominated by secular works that had reflected the growth of Lithuanian literature and answered the demands of education. The books were oftentimes evaluated first and foremost based on the aspect of how much practical information could they provide – this had to do with the restricted possibilities of Lithuanian education; for example, the amount of information these works could give on the topics of farming, medicine, craftsmanship, and the natural sciences was an important aspect. With time, more attention began to be paid to societal-political literature, which was associated to the dissemination of the ideologies of those times, and Lithuanistic works written by foreign (not Lithuanian) authors. The works were also increasingly evaluated based on the political views of the editorial boards, which had also determined the fact that the readers were urged to buy some books while others were introduced as no good.

232 Yet at the same time it may be observed that attention was being paid to publishing culture, the linguistic aspects especially, prompted by the changes that were happening in written Lithuanian. Attempts were made to limit the distribution of books that had not met the standards of the written languages; however, owing to the poor quality of literature, the practical value of the book was of the most importance. The perspective regarding the importance of some books can also be seen based on how many newspapers had referenced those books in their news and how well these works met.

In understanding that the system designed to inform the readership of the books did not meet the standards of even its contemporaries, it must still be said that during those times, a tradition had taken shape to introduce publishing news in the periodicals. This tradition was developed and perfected during later times, but its proper evaluation would require the continuation of its study.

KEYWORDS: the periodicals of Lithuanians in the USA, system for informing about new publications, press of Lithuanians from Europe, Lithuanistic literature written in foreign languages, the publishing repertoire of Lithuanians during the press ban period.

*Įteikta 2019 m. kovo 21 d.
Priimta 2019 m. balandžio 29 d.*